

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БАХУРИНСЬКА О.О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.211

**ПРИНЦИП ЕКОНОМІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РЕПРЕСІЇ:
ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ**

У статті аналізується сучасний стан наукових досліджень питання принципу економії кримінально-правової репресії. Розглядаються основні підходи до визначення поняття принципу, його сутності та змісту. Наголошується на необхідності подальшої розробки доктринальних положень щодо місця принципу економії кримінально-правової репресії в системі принципів кримінального права та його значення у процесі формування і реалізації кримінально-правової політики держави.

Ключові слова: *принципи кримінального права, принцип економії кримінально-правової репресії, криміналізація, пеналізація, кримінально-правова політика.*

В статье анализируется современное состояние научных исследований вопроса принципа экономии уголовно-правовой репрессии. Рассматриваются основные подходы к определению понятия этого принципа, его сущности и содержания. Отмечается необходимость дальнейшей разработки доктринальных положений о месте принципа экономии уголовно-правовой репрессии в системе принципов уголовного права и его значения в процессе формирования и реализации уголовно-правовой политики государства.

Ключевые слова: *принципы уголовного права, принцип экономии уголовно-правовой репрессии, криминализация, пенализация, уголовно-правовая политика.*

The article examines the current state of scientific research into the principle of economy of criminal law repression. It reviews the main approaches to defining this principle, its subject, and content. The article emphasizes a need for further development of a doctrine to determine both the place of the principle of economy of criminal law repression in the system of criminal law principles and its significance of forming and implementing the criminal legal policy of the state.

Key words: *principles of criminal law, principle of economy of criminal legal repression, criminalization, penalization, criminal law policy.*

Вступ. В ідеалі, кримінальне право як один з елементів механізму соціального регулювання повинно містити чіткі параметри втручання держави в питання формування та функціонування системи суспільних відносин. І оскільки кримінальна відповідальність є найбільш суворою формою реагування на вчинення правопорушень, державна політика

у сфері створення і застосування кримінально-правових норм має ґрунтуватися на чітко визначених принципах.

Як засадничі ідеї, що утворюють моральну й організаційну основу виникнення, розвитку та функціонування права, зокрема і кримінального, принципи треба розглядати як певну міру права, що виступає, по-перше, тими межами, в яких система права існує, по-друге, тим критерієм, зразком, з яким право зіставляється в цілому, а також окремими своїми формами, нормами, феноменами [1, с. 125].

Одним із значень категорії «міра» є помірність, уникнення надлишків, утримання від крайнощів. Саме до цього зобов'язує і законодавця, і правозастосовця принцип економії кримінально-правової репресії [2, с. 91].

Актуальність питання про сучасне значення принципу економії кримінально-правової репресії обумовлена динамічними процесами реформування кримінального права та змін у національній кримінально-правовій політиці. Науковці постійно закликають до кардинальної зміни кримінального законодавства, в якому повинна домінувати економія каральних засобів, здійснюватися заміна кримінально-правових заходів реагування на поведінку особи іншими юридичними засобами та більш широко застосовуватися засоби відновлювальної юстиції.

Аналіз останніх законодавчих рішень, тенденцій сучасної правозастосовної практики, пропонує у науці кримінального права теоретичних конструкцій спонукає виділити питання про дотримання принципу економії кримінально-правової репресії як фундаментальну наукову проблему і показати, що принципи кримінального права дотепер піддаються потужному тиску, передусім із боку державних інституцій, відповідальних за формування кримінально-правової політики.

На доктринальному рівні про принципи права юристами написано багато наукових праць; у межах науки кримінального права проблема галузевих принципів, і серед них принципу економії кримінально-правової репресії також, досліджується тривалий час.

Так, вивченням загалом системи принципів кримінального права або ж сутнісних ознак окремих із них, зокрема принципу економії кримінально-правової репресії, займалися такі вітчизняні вчені, як: В.І. Борисов, М.Й. Коржанський, В.О. Навроцький, В.Т. Тацій, С.А. Тарарухін, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко, О.О. Житний, В.О. Гацелюк, І.М. Гнатів, В.М. Махінчук, А.А. Митрофанов, О.О. Книженко, О.О. Пашенко, О.М. Поліщук, О.Є. Скакун, О.В. Степаненко, Д.А. Шевченко, О.А. Шевченко, С.П. Погребняк, О.І. Ющик. Серед провідних зарубіжних фахівців такі питання досліджували: Г.А. Злобін, П.В. Жестеров, С.Г. Келіна, В.М. Кудрявцев, О.І. Коробєєв, Н.М. Лопашенко, В.В. Мальцев, С.С. Пірвагідов, Ю.Є. Пудовочкін, В.Д. Філімонов, К.Є. Чередніченко та інші.

Постановка завдання. Вивчення наукових праць, присвячених дослідженню принципів кримінального права, показує, що, хоча проблема власне принципу економії кримінально-правової репресії розробляється давно, сьогодні немає єдності, зокрема, у питаннях про найменування та визначення змісту принципу, про його місце і значення в системі принципів кримінального права, про доцільність нормативного закріплення у Кримінальному кодексі (далі – КК) України тощо. Обговорення таких складних проблем виходить далеко за межі однієї публікації. Не претендуючи на пошук однозначних відповідей на всі вказані вище питання, автор ставить за мету статті аналіз результатів наукової дискусії щодо визначення поняття та змісту принципу економії кримінально-правової репресії.

Безумовно, означене завдання ускладнюється тим, що у фаховій літературі не вироблено єдиного підходу до визначення системи принципів кримінального права, їхньої ієрархії та співвідношення з іншими поняттями, а відсутність їх належного законодавчого закріплення сприяє досить вільному формулюванню переліку (системи) таких принципів, різним підходам до найменувань відповідних принципів, не кажучи про зміст кожного з них.

Результати дослідження. В юридичних джерелах за темою цього дослідження можна знайти значну різноманітність позицій щодо найменування принципу економії кримінально-правової репресії (варто зазначити, що деколи ті самі науковці в різних джерелах вжи-

вають неоднакові терміни для позначення даного принципу): «економії репресії» (В.М. Махінчук, С.Г. Келіна, В.М. Кудрявцев), «економії кримінальної репресії» (С.А. Тарарухін, П.Л. Фріс, В.Я. Тацій, М.Й. Коржанський, В.В. Жестеров К.Є. Чередніченко, В.В. Мальцев,), «економії кримінально-правової репресії» (А.А. Митрофанов, О.О. Дудоров), «економії заходів кримінальної репресії» (М.О. Беляєв), «економії заходів кримінально-правового примусу» (В.В. Полтавець), «економії кари» (В.О. Навроцький), «економії примусових заходів» (П.А. Фефелов), «економії каральних засобів» (Л.В. Багрій-Шахматов, В.В. Похмелкін), «принцип економного використання кримінальним законодавством каральних засобів» (В.Д. Філімонов), «домірності санкцій та економії репресії» (Г.А. Злобін). Треба констатувати, що в сучасній науці кримінального права загалом зберігається традиційний для радянського періоду підхід до формулювання назви цього принципу.

Аналіз фахової літератури сприяє враженню, що дослідники не надають великого значення такій розбіжності в термінології, згадані терміни вживаються переважно як синоніми і суттєвих розходжень у їх розумінні немає, але такий підхід видається дещо спрощеним.

О.Ю. Хроленок, досліджуючи принципи призначення покарання (до яких і відносить принцип економії кримінально-правової репресії), пропонує відмовитися від застосування назви принципу «економії кримінальної репресії» і натомість застосовувати поняття принципу «адекватної міри караності», який є більш методологічно вірним, «більш вдалим як за змістом, так і за призначенням, оскільки сучасне кримінальне право України не наділене і не може мати ознак репресивності» [3, с. 7–8, 11]. Цілком зрозумілою (хоч і не досить переконливою) є така пропозиція автора, зважаючи на його висновки щодо змістовних характеристик і функціональної ролі аналізованого принципу у правотворчій та правозастосовній сфері регулювання кримінально-правових відносин. Але навряд чи можна беззаперечно погодитися з достатністю, насамперед, аргументу, пов'язаного з використанням терміну «репресивність» щодо сучасного кримінального права. За визначеннями, які подаються у словникових джерелах, під репресією розуміється, зокрема, захід державного примусу, покарання [4, с. 898], і, ймовірно, схоже (подібне – О.Б.) розуміння поняття репресії мають на увазі більшість дослідників, коли формулюють як назву, так і зміст принципу економії кримінально-правової репресії.

Проблемність у дослідженні питання принципу економії кримінально-правової репресії (а також його теоретична та практична вага – О.Б.) науковці вбачають не в назві, а, насамперед, у розумінні та формулюванні його сутності та змістовних характеристик.

Вчені, намагаючись виразити сутність принципу кримінально-правової репресії в лаконічній юридичній формулі, пропонують різні варіанти формулювання. Здебільшого, визначення змістовних характеристик цього принципу кримінального права обумовлюються уявленнями про його основне завдання та сферу можливої реалізації – у процесі нормотворчої діяльності під час криміналізації та пеналізації суспільно небезпечних діянь чи у процесі призначення покарання або інших заходів кримінально-правового впливу.

У багатьох джерелах автори обмежуються коротким викладом змісту принципу, що унеможлиблює з'ясування цілісного та глибокого уявлення науковця про нього. Аналіз наукових позицій щодо поняття принципу економії кримінально-правової репресії дозволяє окреслити принаймні два основні підходи. Одні дослідники вбачають криміналізацію та пеналізацію суспільно небезпечних діянь як основну (і чи не єдину) сферу реалізації даного принципу кримінального права, інші наголошують на його комплексному впливі на правотворчі та правозастосовні процеси в кримінально-правовій політиці.

Загалом за першим підходом принцип економії кримінально-правової репресії, по суті, розглядається як принцип «останнього аргументу» чи принцип «крайньої необхідності», який вимагає встановлення кримінально-правової заборони певного суспільно небезпечного діяння тільки у разі вкрай низької ефективності чи неможливості застосування інших правових засобів. Як стверджує О.О. Дудоров, принцип економії кримінально-правової репресії передбачає, що звертатися до криміналізації тієї чи іншої поведінки варто лише в тому разі, коли бракує інших правових важелів впливу на неї [5, с. 9]. Наведене визначення

змісту принципу економії кримінально-правової репресії (принаймні при його формулюванні у відповідних працях – О.Б.) характерне для наукових позицій А.А. Митрофанова [6], М.Й. Коржанського [7], Г.А. Злобіна [8], А.Д. Антонова [9] та інших вчених. Зокрема Т.Р. Сабітов зазначає, що економія репресії як принцип криміналізації передбачає встановлення кримінально-правової заборони тільки у разі, коли неможливо ефективно врегулювати відповідні суспільні відносини нормами інших галузей права. У сфері пеналізації принцип економії репресії вимагає встановлення такого покарання, яке є достатнім для виконання цілей загальної та спеціальної превенції [10, с. 139–140].

Г.А. Злобін, визначаючи економію репресії як прояв справедливості кримінального права, пропонує його прочитання як загального правила: криміналізація діяння доцільна тоді і тільки тоді, коли немає і не може бути норми, яка достатньо ефективно регулює відповідні відносини методами інших галузей права. Інакше кажучи, ефективний вплив на правопорушників заходами цивільного, трудового чи адміністративного права є достатньою підставою для відмови від криміналізації [8, с. 241].

На думку А.Д. Антонова, «для створення оптимальної моделі криміналізації потрібно розрізнити можливості кримінально-правового реагування на небажані явища та методів адміністративно-правового, цивільно-правового, дисциплінарно-правового характеру, методів громадського впливу. Аналіз альтернатив є суттєвим аспектом процесу криміналізації. Можливо у зв'язку з цим повністю відмовитися від будь-яких форм державно-правового реагування на дане явище через встановлення та застосування санкцій, обмежившись застосуванням інших методів здійснення соціального контролю. За певних умов така альтернатива може виявитися найбільш правильною». Далі вчений дійшов висновку про те, що така важлива юридично-кримінологічна підстава криміналізації, як наявність необхідності впливу на суспільні відносини кримінально-правовими заходами, кореспондує з принципом економії репресії [11].

Досліджуючи систему спеціальних принципів кримінально-правової політики щодо злочинів проти власності, Ю.А. Дорохіна зазначає, що принцип економії кримінальної репресії має реалізовуватися шляхом ухвалення лише обґрунтованих і виважених рішень щодо визначення меж необхідних і достатніх покарань за діяння, криміналізація яких здійснюється у зв'язку з необхідністю забезпечення всебічного захисту власності, передбачення інституту кримінального проступку, а також певною мірою декриміналізації злочинів, які втратили суспільну небезпечність [12, с. 41].

Згідно з другим науковим підходом до визначення поняття принципу економії кримінально-правової репресії, його основоположне значення поширюється на всі стадії реалізації кримінально-правової політики держави.

На підтвердження варто навести позицію П.Л. Фріса, який зазначає, що на стадії законотворчості здійснення принципу економії кримінально-правової репресії, як принципу кримінально-правової політики, означає віднесення до числа злочинних тільки тих діянь, із якими дійсно необхідно боротися кримінально-правовими засобами. На стадії застосування норм принцип економії репресії реалізується у виборі правозастосувачем таких кримінально-правових засобів впливу на злочинця й застосування їх у такому обсязі, які з якнайменшими витратами можуть привести до найбільшого ефекту, яким є досягнення цілей, що стоять перед кримінальним покаранням [13, с. 14–15].

На думку В.О. Навроцького, принцип економії кари як принцип кримінального права проявляється у тому, що законодавець повинен встановлювати види та розміри покарання, які адекватні посяганням, не є безпідставно суворими, а під час призначення покарання суд повинен обирати найменше (за видом і розміром) покарання, яке достатнє для досягнення його цілей [14, с. 58].

Російська дослідниця Н.М. Маршакова вбачає вираз принципу економії репресії і в законотворчості, і в правозастосуванні, й у тлумаченні кримінального закону. Під час реалізації такого принципу економії репресії в концентрованому вигляді авторка вбачає не тільки у віднесенні того чи іншого діяння до числа злочинних і караних, а й у звіль-

ненні особи від кримінальної відповідальності та покарання за наявності законних підстав; у призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; у призначенні покарання за наявності пом'якшуючих обставин. Також, на думку авторки, реалізація згаданого принципу виявляється і в герменевтиці – правильному всебічному роз'ясненні положень кримінального закону у процесі його застосування [15, с. 14].

Залишаючи за принципом економії кримінально-правової репресії його вплив на нормотворчість та правозастосування, В.М. Махінчук, у межах дослідження питання адекватності кримінального права, чітко визначає цей принцип як один із принципів призначення покарання, який потрібно розглядати в контексті засобів забезпечення адекватності покарання. Водночас він виділив такі елементи структури аналізованого принципу: 1) відповідно до конкретного історичного контексту суспільного буття визначається коло суспільно небезпечних діянь, які підлягають криміналізації; 2) у разі вчинення особою злочину суд в кожному конкретному випадку повинен вирішувати питання про можливість не застосовувати кримінальне покарання, водночас використовуючи щодо цієї особи інші передбачені законом засоби впливу; 3) оскільки чинний КК не містить абсолютно визначених санкцій, які б не давали можливості суду варіювати і визначати конкретне покарання, суд у кожному конкретному випадку має вирішувати питання про вид і розмір покарання, яке має бути застосоване, виходячи з принципу економії репресії, і яке б максимально наближалось до реалізації мети, яку переслідує кримінальне покарання [16, с. 70].

У визначенні правозастосовного значення принципу економії заходів кримінальної репресії В.М. Махінчук поділяє позицію М.А. Беляєва, який стверджує, що сутність цього принципу проявляється у двох моментах: по-перше, якщо при притягненні винуватого до відповідальності та його засудженні з'ясовується, що цього разу можна обійтися без призначення кримінального покарання і закон дозволяє це зробити, покарання не повинне призначатися; по-друге, призначаючи покарання суд має виходити з того, що як покарання повинен бути обраний передбачений для даного випадку законом захід, наділений найменшою репресивністю [17, с. 48].

Окремі науковці для визначення змісту аналізованого принципу використовують занадто широкі формулювання, які дають підстави вбачати в них не лише кримінально-правові елементи змісту економії кримінально-правової репресії, а і кримінально-процесуальні, кримінально-виконавчі, а також матеріальні й організаційні аспекти протидії злочинності як напрямку державної політики. Так, П.В. Жестеров визначає, що такий принцип передбачає отримання найкращих результатів кримінально-правової боротьби зі злочинністю і досягнення цілей покарання з мінімальними витратами каральних заходів, матеріальних та організаційних ресурсів [18, с. 134]. Такий підхід є виправданим лише у разі, якщо, відносячи такий принцип до принципів кримінально-правової політики, дослідник надає поняттю останньої широкого тлумачення, яке включає кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу, кримінологічну складову [19, с. 6–15]. На наш погляд, таке розширене поняття принципу економії кримінально-правової репресії ускладнює виконання ним ролі керівної засади, не відповідає його призначенню, оскільки має бути чітко сформульована концепція його змісту. Хоча справедливим буде зазначити, що кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та інші складові державної політики у сфері протидії злочинності взаємопов'язані та спрямовані на досягнення однієї стратегічної мети.

Отже, в результаті узагальнення наведених позицій постає питання – наскільки принциповими є розбіжності у формулюванні змісту принципу економії кримінально-правової репресії і визначенні сфери його реалізації?

Серед фахівців, які вивчають питання принципів кримінального права, не викликає заперечень висновок про те, що принципи кримінального права поширюють свій вплив як на законотворчу, так і на правозастосовну діяльність [19, с. 45, 48; 20, с. 20–21]. Як зазначає Т.В. Кленова, принципи, як наукова абстракція більш високого ступеню, виявляють самостійний вплив на суспільні відносини, що складають предмет правового регулювання (наприклад, коли визначають політику законотворчості та правозастосування) [21, с. 54].

Тому цілком логічним здається, що вплив принципу економії кримінально-правової репресії здійснюється (повинен здійснюватися) на кожному з цих етапів реалізації кримінально-правової політики.

Отже, на основі аналізу наукових підходів до визначення змісту принципу економії кримінально-правової репресії можна зробити узагальнений висновок щодо основних змістовних аспектів даного принципу. До них відносять такі: 1) криміналізації підлягають тільки такі діяння, які мають відповідний ступінь суспільної небезпеки, і ефективно протидіяти яким можна лише кримінально-правовими засобами, оскільки засобів інших галузей права для такої протидії недостатньо; 2) під час пеналізації суспільно небезпечних діянь має бути забезпечене оптимальне співвідношення між ступенем суспільної небезпечності діяння та суворістю виду (видів) і розміру покарання, що передбачається за його вчинення; 3) у правозастосовній діяльності суду в конкретному кримінальному провадженні мають бути обрані такі кримінально-правові засоби впливу на особу, що вчинила злочин, і застосовані в такому обсязі, які є необхідними та достатніми для його виправлення та попередження вчинення нових злочинів.

Висновки. У підсумку треба констатувати, що в сучасній науці кримінального права зберігається певна невизначеність у розумінні сутності та формулюванні змісту принципу економії кримінально-правової репресії, що призводить до нівелювання його значення як однієї з вихідних засад кримінального права, його регулятивного впливу на правотворчість і правозастосовну діяльність у кримінально-правовій сфері. Так само потребують подальшого вивчення та вирішення питання: визначення місця згаданого принципу в системі кримінально-правових принципів; його співвідношення та взаємодії з іншими принципами кримінального права та кримінально-правової політики, а також обумовлюючими його зміст соціальними явищами; про вплив на законотворчу і правозастосовну діяльність державних органів; про протиріччя між принципом економії кримінально-правової репресії та запитом сучасного суспільства на таку репресію.

Список використаних джерел:

1. Куликов Е.А. Категория меры и принципы права / Е.А. Куликов // Известия Алтайского государственного университета. – № 2. – Вып. 2 – Барнаул, 2013. – С. 125–128.
2. Куликов Е.А. Категория меры в праве: вопросы теории : [монография] / Е.А. Куликов – Барнаул: Алтайский государственный университет, 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://tigrp.files.wordpress.com/2013/10/>
3. Хроленок О.Ю. Правові основи систематизації покарань в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.Ю. Хроленок ; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Х., 2016. – 16 с.
4. Новый тлумачний словник української мови: у 4-х т. – Т. 3. – К. : Видавництво «Аконіт», 1999. – 927 с.
5. Дудоров О.О. Проблеми вдосконалення кримінального законодавства про відповідальність за ухилення від сплати страхових внесків / О.О. Дудоров // Фінансове право. – 2014. – № 3. – С. 7–13.
6. Митрофанов А.А. Основні напрямки кримінально-правової політики України: формування та реалізація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.О. Митрофанов ; Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України. – К., 2005. – 22 с.
7. Коржанський М.Й. Нариси уголовного права / М.Й. Коржанський. – К. : ТОВ «Генеза». – 1999. – 208 с.
8. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация : [монография] / [П.С. Дагель, Г.А. Злобин, С.Г. Келина ; под ред. В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. – М. : Наука, 1982. – 304 с.
9. Антонов А.Д. Теоретические основы криминализации и декриминализации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; крими-

- нально-исполнительное право» / А.Д. Антонов ; Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. – М., 2001. – 29 с.
10. Сабитов Т.Р. Принципы криминализации и пенализации общественно опасных деяний / Т.Р. Сабитов // Вестник Новосибирского государственного университета. – Серия «Право». – 2011. – Т 7. – Вып. 1. – С. 135–142.
11. Антонов А.Д. Теоретические основы криминализации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.k-press.ru/bh/default.asp>
12. Дорохіна Ю.А. Доктринальні положення кримінально-правової політики щодо протидії злочинам проти власності / Ю.А. Дорохіна // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2016. – № 2. – С. 32–45.
13. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / П.Л. Фріс ; Прикарпатський юридичний інститут внутрішніх справ. – Івано-Франківськ, 2005. – 381 с.
14. Українське кримінальне право. Загальна частина : [підручник] / за ред. В.О. Навроцького. – К : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
15. Маршакова Н.Н. К вопросу о принципах уголовной политики / Н.Н. Маршакова // Российская юстиция. – 2015. – № 10. – С. 13–15.
16. Махінчук В.М. Принцип економії репресії у новому Кримінальному кодексі України – важлива запорука адекватності покарання / В.М. Махінчук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 11. – С. 69–72.
17. Беляев Н.А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации : [монография] / Н.А. Беляев. – Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1986. – 176 с.
18. Жестеров П.В. Значение принципа экономии уголовной репрессии при формировании и реализации отечественной уголовной политики / П.В. Жестеров // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2015. – № 6–1. – С. 311–317.
19. Лопашенко Н.А. Уголовная политика : [монография] / Н.А. Лопашенко. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 579 с.
20. Борисов В.І., Фріс П.Л. Поняття кримінально-правової політики / В.І. Борисов, П.Л. Фріс // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 15–31.
21. Кленова Т.В. Принципы уголовного права и принципы кодификации в уголовном праве / Т.В. Кленова // Государство и право. – 1997. – № 1. – С. 54–59.

